

LIETUVIŲ ETNINĖ RIBA RYTUOSE XI–XIV A. (2. RAŠYTINIŲ ŠALTINIŲ DUOMENYS)

LAURYNAS KURILA

IVADAS

Archeologijos mokslas yra pagrindinis, tačiau toli gražu ne vienintelis šaltinis tyrinėjant etninius procesus Lietuvoje II tūkst. pirmaisiais amžiais. Šiaip ar taip, archeologiniai paminklai yra nebylūs praeities liudininkai. Jų informatyvumas priklauso tiek nuo sunykimo laipsnio, tiek nuo tyrinėjimų apimties ir kokybės, tiek nuo subjektyvaus mūsų interpretavimo. Rašytiniai šaltiniai, be abejo, nesuteikia tiesioginių žinių aptariamuoju klausimu. Tačiau jie perteikia amžininkų žinias bei, kas itin svarbu, padeda suvokti pačios to meto etniškumo sąvokos turinį. Todėl rašytinė informacija vertintina kaip svarbus pagalbinis praeities etninių santykių tyrinėjimų šaltinis.

Antroji straipsnio dalis skirta rašytinių šaltinių teikiamiems duomenims, padedantiems atkurti lietuvių ir rytų slavų etninę ribą. Darbas nepretenduoja į menkai žinomų dokumentų paiešką ar išsamią jų analizę. Praktiškai apie kiekvieną aptariamą šaltinį yra susikaupusi didžiulė istoriografija. Dauguma jų plačiai naudojami Lietuvos istorijos tyrinėtojų. Rašytiniai šaltiniai čia nagrinėjami tiksliai vienu siauru aspektu – kokių duomenų jie suteikia lietuvių ir rytų slavų gyventų teritorijų ribai nustatyti. Vienas tyrimo tikslų – palyginti archeologijos ir rašytinių šaltinių informaciją. Todėl apsiribojama lietuvių (siauraja prasme) etnoso, su kuriuo tapatinama Rytų Lietuvos pilkapių kultūra, rytinių ribų aptarimu.

Ankstyviausi šaltiniai, minintys Lietuvą, t. y. teritoriją, su kuria sietinas lietuvių etnoso, yra labai fragmentiški ir palyginti vėlyvi (XI a. pradžia). Tik nedidelė jų dalis sukurti iki Lietuvos valstybės susidarymo (XIII a. pirmosios pusės). Dėl šios priežasties tenka apsiriboti kiek vėlesniu laikotarpiu nei pirmojoje šio straipsnio dalyje, skirtoje archeologijos teikiamiems duomenims. Darbe nagrinėjamo laikotarpio pradžią apibrėžia pirmųjų rašytinių šaltinių pasirodymas, pabaigą – Lietuvos krikštas (1387 m.). Žinoma, šių schematiškų chronologinių rėmų,

apimančių valstybės formavimosi periodą ir pagoniškąjį jos etapą, neketinama griežtai laikytis.

TYRINĖJIMŲ ISTORIJA

Lietuvos istoriografijos pradžia galima laikyti XVI–XVII a. istorikų veikalus (kai kurie jų bus aptarti tolesniam skyriuje). Tačiau rimtesnių istorinių tyrinėjimų pasirodė tik XIX a. Šiuo metu daugiau ar mažiau romantinės dvasios paveiktas Lietuvos istorijos koncepcijas pateikė nemenkas būrys autorių. Kai kuriuose istoriniuose ar kraštotyriniuose darbuose glaudai paliečiamas ir lietuvių etninių ribų klausimas (Baliński, Lipiński, 1846, p. 110–112; Kraszewski, 1847, p. 69–70). Visgi neretai vieninteliu kriterijumi tampa Lietuvos ir Baltarusijos paribio gyventojų vartojama kalba. Be to, šiuose darbuose trūksta chronologinės analizės.

Trumpame straipsnelyje „tikrosios Lietuvos“ ir slavų genčių ribas aptarė T. Narbutas. Autorius pabrėžia, kad nustatyti jas nėra lengva, nes kronikos apie tai žinių nesuteikia. Be to, ilgą laiką slavų žemės priklausė Lietuvos valstybei. Todėl tenka remtis etnografinė medžiaga ir kryžiuočių kelių aprašymais. Rytinę etninių lietuvių žemių ribą T. Narbutas veda per Juodosios Ančios upę iki jos santakos su Nemunu, Beršta, Paditvį, Žižmos aukštupį, palei Ašmenėlę iki Neries, Svyrių ežerą, Pastovių bei Dynos pavietį siena iki Kuršo (Narbutt, 1853, p. 268). Tai – bene pirmasis darbas, kuriame bandoma remtis istoriniais dokumentais. Tačiau išvados lieka neparemtos konkrečiais šaltiniais.

Keliais sakiniais lietuvių gyventos teritorijos pietrytinės ribas aptarė ir S. Daukantas. Autoriaus manymu, teiginys, kad lietuvių gyventa tiksliai dešiniajame Neries krante, skamba neįtikinamai. Tokiu atveju lietuviai nebūtų sugebę XI–XIV a. užimti toli pietuose esančių slavų žemių. Lietuvių teritorijos ribą S. Daukantas linkęs nukelti iki Pripetės. Čia gyvenusius lietuvius esą norėjęs išstumti

Jaroslavas (Daukantas, 1976, p. 61–62). Tokie tvirtinimai, be abejo, menkai istoriškai pagrįsti. Tačiau pats bandymas etninę ribą nustatyti remiantis rašytiniais šaltiniais, o ne kalbos paplitimu, yra įdomus.

Keletas darbų, nagrinėjančių etninę situaciją Rytų Lietuvoje ir Vakarų Baltarusijoje, pasirodė XX a. I ketvirtyje. Dalis jų veikiau laikytini ne istorinėmis studijomis, o etnografinėmis-kraštotyrimėmis apžvalgomis, kuriose aptariama ir etninė to meto gyventojų priklausomybė (Карский, 1904, с. 7–8). Pirmasis iš lietuvių mokslininkų Lietuvos istorinę geografiją išsamiau nagrinėjo P. Klimas. Jo darbe pateikiama etninių grupių santykių Lietuvoje analizė atspindi patriotinę dvasią. Stengiamasi išryškinti etninių lietuvių reikšmę Lietuvos istorijoje, pabrėžti lietuvių išlaikytą savitumą. P. Klimas svarbiausiu etniniu požymiu taip pat laiko kalbą (Klimas, 1917, p. 7), tačiau, aptardamas lietuvių ir baltarusių paribį, daugiausia remiasi duomenimis apie gyventojų tikėjimą. Šiaurės rytuose etninę lietuvių ribą jis veda per Zarasus, Turmantą, Drūkšius, Apšus, Vidžius. Dysnos ir Vileikos pavietai bei Švenčionių pavieta pakraštys gyvenami slavų. Toliau riba driekiasi per Smurgainius, Ašmeną, kiek į vakarus nuo Tabariškių ir Turgelių, per Graužiškes, Alšėnus, Trobas, Lazdūnus, dešiniuju Nemuno krantu (ten pat, p. 36–37, 41, 48, įklija gale). P. Klimo darbe medžiaga apžvelgiama nuosekliai, remiamasi patikimais gyventojų surašymų duomenimis. Tačiau jame trūksta istorinės sienų raidos analizės.

Atskirą studiją tautybių santykiams Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje paskyrė J. Jakubovskis (originalo kalba ji išleista 1912 m.). Autorius stengėsi įvairiais aspektais atskleisti etninių lietuvių vaidmenį Lietuvos istorijoje, apžvelgti lietuvių ir baltarusių (gudų) santykius, pabrėždamas darnų dviejų etninių grupių sugyvenimą. Remdamasis dvarų inventorių pavardžių sąrašais, jis teigia, jog XVI a. Trakų bei Vilniaus apskritys dar buvo gyvenamos lietuvių (gudų) į pastarąją prisikėlė tikrai Jono Kazimiero laikais). Taip pat lietuviškos buvo ir Ašmenos apskrities vakarinė dalis iki Alšėnų ir Trobų bei Lydos apskrities šiaurinė dalis. Vileikos ir Dysnos apskrityse greičiausiai jau gyventa slavų. Seniau etninė riba buvusi dar toliau į rytus. Slavų veržimasis į lietuvių teritorijas truko apie 1000 metų (Jakubovskis, 1921, p. 5–7). Autorius pabrėžia, kad bažnytinės slavų kalbos vartojimas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje nebuvo etninio slaviškumo rezultatas. Todėl pagrindiniu etniniu kriterijumi jis laiko katalikų (anksčiau – pagonių) ir stačiatikių tikėjimą (ten pat, p. 12–13).

Tarpukariu rimčiausias Lietuvos istorijos studijas pateikė lenkų mokslininkai. H. Lovmianskio darbas „Studija apie Lietuvos visuomenės ir valstybės genezę“ buvo kokybiškai naujas žingsnis Lietuvos valstybės susidarymo tyrinėjimuose, pranokęs ne vienos šalies atitinkamą

istoriografiją (Gudavičius, 1997, p. 10). Vienas skyrius I studijos tome paskirtas baltų gyventoms teritorijoms ir genčių riboms ikivalstybinio ir ankstyvuojū istoriniu laikotarpiu (Łowmiański, 1931, p. 47–72). H. Lovmianskis savo išvadas grindė originalia metodika – šlėktų skaičiaus atskirose teritorijose analize. Ši visuomenės dalis formavosi aktyvių lietuvių kovos veiksmų laikotarpiu. Vietovės, kuriose šlėktos sudaro palyginti didelę visuomenės dalį, autorius manymu, buvo apgyvendintos ne vėliau kaip XV a. pradžioje (ten pat, p. 44). Lietuvių-slavų paribį autorius linkęs brėžti per XII–XIII a. šaltinių minimus rusų miestus, sudariusius gynybinę liniją: Lohoiską, Zaslavlį, Minską, Naugarduką, Slonimą, Volkoviską. Prie Dauguvos slavų gyvenami plotai siekė Polocko Kunigaikštystės vakarinę ribą. Tuo tarpu tarp Polocko ir Minsko egzistavo dykra (ten pat, p. 53). Rytuose etninė riba driekėsi per Švenčionis, Kaltinėnus, Salas, Gervėčius. Pietryčiuose lietuvių teritorija nesiekė Vijos. Krėvos, Svyrių bei Geranainių pavietai iki XIII a. antrosios pusės buvo negyvenami (ten pat, p. 58).

H. Paškievičius didelėje studijoje aptaria Lietuvos santykius su Rusija pradedant X–XI a. Įvade pateikiama lietuviams priklausiusios teritorijos ribų analizė. Čia autorius daugiausia remiasi H. Lovmianskio išvadomis. Pakartojamas šio istoriko teiginys, kad Krėvos, Svyrių bei Geranainių pavietuose bei apie Breslają iki XIII–XIV a. tarp lietuvių ir rusų buvusi negyvenama dykra. Vėliau ji apgyvendinta iš abiejų pusių. Pietryčiuose lietuviai negyveno piečiau Merkio, rytuose jų teritorija neabejotinai siekė Dysnos aukštupį ir Svyrius. Lietuvos valstybės susidarymo metu rusų gyventa Nemuno, Neries ir Berezinos aukštupiuose (Paszkievicz, 1933, p. 5–7).

Tarpukario Lietuvos istorikų darbuose aptariamoji problema nagrinėta menkai. Šio meto Lietuvos istoriografija gerokai atsiliko nuo Lenkijos lygio, jai dažnai trūko analitinio požiūrio. Kalbant apie priešistorinius laikus, neretai painiotos „lietuvių“ ir „baltų“ sąvokos. Apibendrinančiuose Lietuvos istoriją darbuose tikrai probėgomis apžvelgiamos lietuvių gyventų plotų ribos, permelyg nesigilinant į jų chronologinę kaitą. P. Alekna nurodo lietuvius rytuose gyvenus iki Gardino, Naugarduko, Svyrių, Alšėnų (Alekna, 1919, p. 4). I. Jonynas sieną tarp Lietuvos ir Polocko lokalizuoja Vileikos apskrityje, palei Naručio ežerą, palei Nemuną iki Gardino (Jonynas, 1928, p. 11). A. Šapoka teigia, jog ikivalstybinio laikotarpiu lietuvių rytinės sienos nėra aiškios. Lietuvių gyventa Neries aukštupyje, jie „...artėjo prie Berezinos aukštupio ir prie Dysnos...“ (Šapoka, 1936, p. 21).

Keletas darbų, kuriuose aptarta lietuvių ir rytų slavų etninių ribų problematika, pasirodė po II pasaulinio karo. Nedidelis skyrelis besikuriančios Lietuvos valstybės sie-

noms paskirtas V. Pašutos studijoje „Lietuvos valstybės susidarymas“ (Pašuta, 1971, p. 253–259). Autorius gana smulkiai aptarė metraščių žinias apie lietuvių ir Rusios santykius, karinių konfliktų kryptis. Vis dėlto išsamesnės rytinių sienų analizės darbe nepateikiama. Dauguma kitų tyrinėtojų patikimiausiais kriterijais etninėms riboms nustatyti laiko vietovardžių, asmenvardžių paplitimo bei gyventojų konfesinės priklausomybės analizę (Klimčiukas, Vidugiris, 1981; Гаукас, 1988). Pastarieji du kriterijai padeda rekonstruoti etninę situaciją ne anksčiau nei XVI a., kuomet atsiranda duomenų dvarų inventoriuose.

Iki šiol išsamiausiai lietuvių ir rytų slavų etnines ribas nagrinėjo J. Ochmański. Autorius pateikia išsamią istoriografiją (Ochmański, 1980, p. 122–129), aiškiai suformuluoja tyrimo metodiką. Pabrėžiama kompleksinio metodo – įvairių mokslo sričių duomenų naudojimo – svarba. J. Ochmański analizuoja lietuvių ir slavų pasienio pilių topografiją, sugretindamas ją su istoriniais duomenimis. Pagrindinės slavų tvirtovės, išskverbosios į lietuvių šiaurės rytų teritoriją, buvo Breslauja ir Drūkšiai. Joms atsvarą sudarė lietuvių Mažulonių pilis. Priešais į rytus nuo Lietuvos buvusį Medilą stovėjo lietuvių Svyriai. Pietvakariniame pasienyje pagrindiniai slavų punktai buvo Minskas, Zaslavlis, Gorodecas. Kelius į Lietuvą iš jų gynė lietuvių Bokštai bei Krėva (ten pat, p. 131–134). Slavų ekspansija į vakarus vyko keturiomis pagrindinėmis kryptimis: Breslaujos, Medilo, Neries ir Berezinos (ten pat, p. 148). Kolonizuotos sritys Lietuvai vėl atiteko XII a. antrojoje pusėje–XIII a., išaugus lietuvių galiai. Mindaugo suvienyta Lietuvos valstybė jungė etnines lietuvių ir mišrias lietuvių-slavų žemes (ten pat, p. 138).

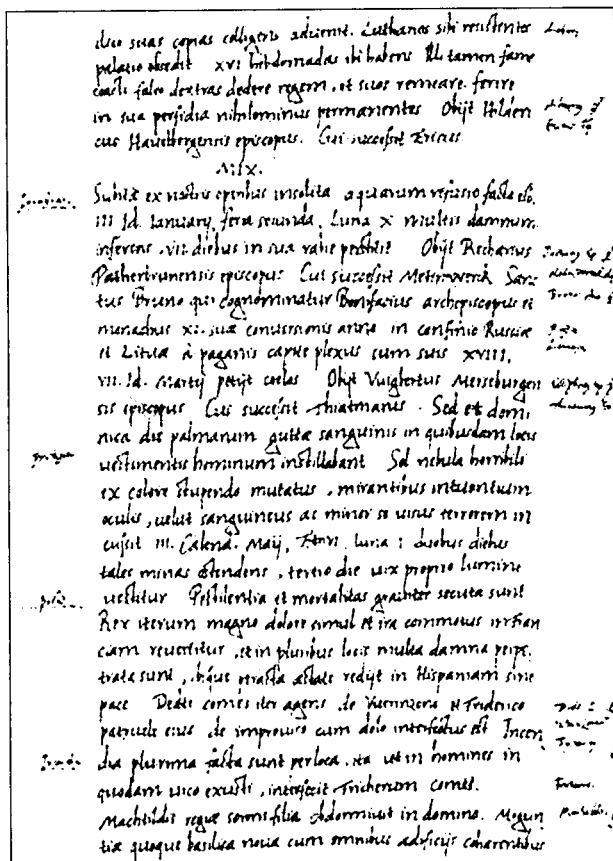
Pastaruoju metu remdamasis rašytiniais šaltiniais etninės lietuvių teritorijos rytines ribas aptarė T. Baranauskas. Autorius nurodo konkrečius dokumentus, suteikiančius duomenų šiuo klausimu, bei nurodo vietas, neabejotinai priskiriamas Rusiai. Pastebima, kad ankstesni tyrinėtojai (J. Ochmański, P. Gaučas) pernelyg „išplėtė“ etninės Lietuvos teritoriją (Baranauskas, 2002, p. 6–7, pav. 1). Dauguma T. Baranausko nurodytų šaltinių pasiremta ir šiame straipsnyje.

Kaip matyti, daugelis istorikų, nagrinėjusių lietuvių etnines ribas, labiau linkę pasikliauti duomenimis apie lietuviškų vietovardžių paplitimą, gyventojų vartojamą kalbą bei konfesinę priklausomybę. Rašytinių šaltinių teikiama informacija lieka nepakankamai įvertinta. Išskyrus pavienius bandymus pasinaudoti atskirų dokumentų žiniomis (Jakubowski, 1907, p. 31; Ochmański, 1980, p. 136–137, 154–155, 189–192), minėtasis T. Baranausko straipsnis iš esmės yra vienintelis bandymas nustatyti Lietuvos rytinę ribą, remiantis išskirtinai rašytiniais šaltiniais.

RAŠYTINIŲ ŠALTINIŲ APŽVALGA

Lietuvos vardas pirmąkart paminėtas 1009 m. Kvedlinburgo analuose (1 pav.), aprašant šv. Brunono misiją ir mirtį (Scriptores, 1861, p. 237). Čia teigiama, kad misionierius buvo nužudytas Lietuvos (*Litua*) ir Rusios pasienyje. Patikimesnių žinių įvykiui lokalizuoti nei šiame, nei kituose šaltiniuose praktiškai nepateikiama. Šv. Brunono misijos paminėjimas Kvedlinburgo analuose iš esmės nieko nepasako apie lietuvių-rusų paribį. Šiuo požiūriu šaltinis įdomus tuo, kad pirmąkart apskritai užsimenama apie tokio paribio egzistavimą.

Tas pats įvykis minimas ir daugelyje vėlesnių bei informatyvesnių šaltinių, kurie skirstomi į tris grupes: Viperio pasakojimą, Petro Damiano pasakojimą (itališkąją versiją) ir saksoniškąją versiją (jai priklauso ir Kvedlinburgo analai) (Bieniak, 1969, p. 189). Beje, dauguma jų Lietuvos vardo nemini, o šventojo žūties vieta nurodo Prūsiją. Tai leido daugeliui apie šv. Brunoną rašiusių autorių jo misiją lokalizuoti prūsų arba jotvingių žemėse (Białyński, 1998, p. 5–9). Kita vertus, turint omenyje tai,

1 pav. Kvedlinburgo analų XVI a. nuorašo puslapis, kuriame minima šv. Brunono mirtis (Jučas M., Krikščionybės kelias į Lietuvą. Etapai ir problemos. Vilnius, 2000, p. 23).

kad misiją rėmė lenkų kunigaikštis Boleslovas Narsusis, prūsų vardo atsiradimo šaltiniuose aplinkybės atrodo gana suprantamos. To meto Lenkijoje prūsų vardu buvo vadinamos visos baltų gentys (Gudavičius, 1996, p. 118). Atvirkštinį modelį – Lietuvos vardo figūravimą analuose, kalbančiuose apie XI a. pradžios Prūsiją – paaiškinti būtų gerokai sudėtingiau.

Pasak kronikininko Titmaro Merzeburgiečio, po misionieriaus žūties Boleslovas Narsusis išpirko jo palaikus (Scriptores, 1861, p. 238). Taigi tarp šv. Brunono lankytos bendruomenės ir Lenkijos būta tam tikrų tiesioginių ryšių. Netiesiogiai tą patvirtintų ir faktas, kad vienintelis gyvas išlikęs misijos dalyvis kapelionas Vipertas, nors ir apakintas, sugebėjo sugrįžti atgal (Monumenta, 1864, p. 230). Sunkiai tikėtina, kad misija būtų vykusį nepažįstamo pagoniško krašto gilumoje. Šie faktai leistų spėti šv. Brunoną žuvus netoli tuometinės Lenkijos sienų, veikiausiai ne daugiau nei kelių dienų žygio atstumu. Lietuvos (šiauraja prasme) žemė su Lenkija XI a. nesiribojo. Pirmasis rašytinis Lenkijos dokumentas, vadinamasis „Dagome iudex“ (991/992 m.), kuriuo Mieško I paveda savo valstybę Popiežiaus globai, jos šiaurės bei rytų kaimynais nurodo tiksliai Prūsiją ir Rusiją (Kürbisówna, 1962, p. 394–395). Todėl misijos lokalizacija Jotvoje neatmestina. Tikėtina ir Rusios–Lietuvos–Jotvos (Ivinskis, 1978, p. 119) paribio versija. Misionieriaus žūties vietą tik sąlyginai galima laikyti pietrytine lietuvių etninės teritorijos riba.

Taigi šv. Brunono misijos lokalizacijos klausimas tiesiogiai susijęs su jotvingių ir lietuvių gyventų teritorijų problematika, dėl kurios bendros nuomonės dar neturi nei archeologai (Tautavičius, 1966; 1994, p. 7–10; Šimėnas, 1997, p. 4; Седов, 1968; Астраускас, 1989, c. 75–76, рис. 3; Квятковская, 1998, c. 26–28, рис. 1), nei istorikai ar kalbininkai (Zająkowski, 1941, p. 388; Kamiński, 1953, p. 60–62; Nalepa, 1964, p. 45–46, Zinkevičius, 1987, p. 40–44). Šiuo klausimu tam tikrų žinių randame vėlesniuose šaltiniuose. Petro Dusburgiečio „Prūsijos žemės kronikoje“ minima, kad 1295 m. žygio į Gardiną metu Ordino broliai „...apiplėšę Nemuno pakrantėje vieną lietuvių kaimą...“ (Dusburgietis, 1985, p. 234). Gardinas kaip Lietuvos dalis ar lietuvių gyvenama vietovė minimas ir daugelyje kitų šios kronikos vietų (ten pat, p. 197, 238, 249, 257, 324). Taigi bent XIII a. lietuviams priklausė dešimties Nemuno krantas.

Svarbios informacijos apie šv. Brunono žūtį suteikia palyginti vėlyvas (apie 1400 m.) šaltinis „Šv. Brunono, vyskupo ir kankinio, gyvenimas“, kuriame pasirodo nauja detalė – teigiama, kad nukirsta šv. Brunono galva buvo įmesta į Alstros (*Alstra*) upę (Monumenta, 1934, p. 1366). Šį hidronimą bandoma sieti su kairiuoju Molčadės intaku Jatra (*Aitra*), kairiuoju Neries intaku Udra (*Audra*, *Aldra*) (Gudavičius, 1983, p. 80; Savukynas, 1999, p. 14–15) ar

netgi su Strėva (Bialuńskis, 1998, p. 19). Pastarasis spėjimas atrodo mažiau įtikinamas – vargu ar misija galėjo vykti taip toli Lietuvos žemėje.

Apibendrinant negausius duomenis galima daryti tiksliai prielaidą, kad šv. Brunono žūties vietos reikėtų ieškoti dabartinėje Vakarų Baltarusijoje (galbūt Naugarduko apylinkėse). Šaltiniai, užsimenantys apie Lietuvos ir Rusios paribį, neabejotinai kalba apie pietinę šio paribio dalį.

XI a. viduryje Lietuvos vardas pasirodo Rusios metraščiuose. Šios trumpos žinutės dažniausiai susijusios su kariniais konfliktais. Nestoro „Būtųjų laikų pasakojime“ minimas didžiojo kunigaikščio Jaroslavo žygis į Lietuvą 1040 (6548) m. (Полное, 1846, c. 66). Apie kitą rusų puolimą 1044 (6552) m. pasakojama Naugardo metraštyje (Полное, 1841, c. 211). Tame pačiame „Būtųjų laikų pasakojime“ Lietuva minima tarp Rusiai mokėjusių duoklę kraštų, beje, priskiriant ją „kitomis kalbomis kalbančiųjų“ (*иными языци*) kategorijai (Полное, 1846, c. 5). Ši žinutė veikiausiai atspindi XII a. pradžios, kuomet sudarytas metraštis, situaciją. 1131 (6639) m. Lavrentijaus metraštis mini didžiojo kunigaikščio Mstislavo rengtą Lietuvos puolimą (ten pat, 1846, p. 132). Greičiausiai tas pats žygis, tik 1132 (6640) m. data, kiek plačiau aprašomas ir Hipatijaus metraštyje. Jo metu kraštas esą buvęs stipriai nuniokotas, tačiau grįžtančius atgal kijeviečius užpuolę lietuviai pridarę jiems didelių nuostolių (Полное, 1843, c. 293). Kaip matyti, žygius (bent jau pakliuvusius į šaltinius) rengė pats didysis Kijevo kunigaikštis, todėl iš žygių į Lietuvą aprašymų nederėtų daryti išvadų apie pastarosios ribas rytuose. Tai, kad tarp Rusios duoklininkų surašomos ir gerokai tolimesnės gentys (kuršiai, lybiai ir kt.), rodo, jog rusų ekspansija siekė ne tiksliai artimiausius kaimynus. Tiesioginių žinių apie puolamas teritorijas ar konkrečių vietovardžių šaltiniuose paprastai nepateikiama. Jie svarbūs daugiau tuo, jog įvardija lietuvių etnosą kaip savo kaimynus.

Po didžiojo kunigaikščio Mstislavo mirties (1132 m.) Kijevo Rusios valstybei suskilus į daugybę kunigaikštystių XII a. antroje pusėje karinių akcijų kryptis pasikeitė. Nuo 9-ojo dešimtmečio rusų kunigaikštystės tapo nuolatinės lietuvių agresijos taikiniu. Didelis Pskovo puolimas minimas 1183 (6691) m. (Полное, 1841, c. 18). Vėliau lietuvių kariaunos siaubdavo didžiulę teritoriją, pasiekdavo netgi Smolenską, Pinską, Brestą (Pašuta, 1971, p. 258). „Sakmėje apie Igorio žygį“ randame tokias eilutes: „Štai jau Sula nebeteka sidabrinėmis srovėmis į Pereslavlio miestą, ir Dauguva drumstai teka tiems rūstiems polockiečiams, pagonims šūkaujant. Tiksliai vienas Iziaslavas, Vasilko sūnus, pažvangino savo aštriu kalaviju į lietuvių šalmus...“ (Слово, 2002, c. 311). Sunku pasakyti, ar užuomina apie Dauguvą reiškia šią upę skyrus lietuvių ir polockiečių žemes. Panašu, kad čia buvo nuolatinių su-

sidūrimų zona. Tačiau bet kuriuo atveju tenka pripažinti, kad šaltinyje kalbama ne tiek apie etnines, kiek apie politines ir karines įtakos ribas. Juolab kad pagrindinė poemos siužeto linija yra karo žygis. „Sakmėje apie Igorio žygį“ atpasakojami XII a. pabaigos įvykiai (Igorio mūšis su polovcais įvyko 1185 m.). Manoma, kad tuo metu sukurta ir poema. Spėjama, kad jos autorius buvo aprašomų įvykių dalyvis (Рыбаков, 1993, c. 506). Tiesa, kai kuriu autorių teigimu, šaltinis gali būti sukurtas ir gerokai vėliau – XIV a. pabaigoje (Ломов, 2000) ar netgi ne anksčiau nei XVII a. (Зимин, 1967, c. 144). Bet kuriuo atveju „Sakmėje apie Igorio žygį“ atsispindi reali XII a. pabaigos situacija. Tai patvirtina ir siužeto paralelės su Hipatijaus metraščiu. Detalės (Dauguvos paminėjimas) poemoje neturėtų būti nutolusios nuo realybės. Šiuo požiūriu kūrinio autentiškumo klausimas nėra esminis.

Informacijos apie lietuvių teritoriją esama Livonijos ordino šaltiniuose, kurie lietuvius mini jau nuo XII a. pabaigos (Livländische, 1876, p. 7–8). Be abejo, juose atsispindi daugiau siauriniame lietuvių pasienyje vykę įvykiai. Šie šaltiniai suteikia nedaug tiesioginių duomenų aptariamajai temai. Tačiau juose aptinkamos, nors ir negausios, užuominos apie Lietuvos šiaurinę ribą, padeda susidaryti vaizdą apie tai, kiek toli į šiaurę egzistavo lietuvių-slavų paribys. Henriko Latvio kronikoje aprašoma, kaip 1213 m. lietuviai po žygio į Livoniją „...persikėlė per Dauguvą ir pasiekė savo žemės sieną...“ (Latvis, 1991, p. 87). Ten pat minima, kad „...reikšdami taikos ir draugystės su teutonais atsakymą...“, lietuviai mėtė į Dauguvą ietis (ten pat, p. 87). Dauguvos pavadinimas sutinkamas ir kitose šios kronikos vietose: 1207 m. lietuviai „Persikėlę per Dauguvą... ėjo į Toreidą...“ (ten pat, p. 52), 1213 m. „...persikėlė per Dauguvą į Lenevardės žemę...“ (ten pat, p. 88) ir t. t. Eiliuotojoje Livonijos kronikoje pasakojama, kaip lietuvių žvalgai praneša, kad „...jų [Ordino] kariuomenė didžiulė čionai nuo Dauguvos atėjo...“ (Livländische, 1876, p. 117). 1290 m. laiške minima „lietuvių žemė anapus Dauguvos“ (Liv-, 1853, p. 671).

Henrikas Latvis pateikia ir šiokių tokių žinių apie lietuvių ir prie Dauguvos esančios Jersikos rusų ryšius, dažniausiai pasireiškusių bendromis karinėmis akcijomis, kaip antai Rygos puolimas 1203 m. (Latvis, 1991, p. 35). Minima, kad rusai „...leisdavo jiems [lietuviams] keltis per Dauguvą ir parūpindavo jiems maisto žygiuose tiek prieš Rusiją, tiek prieš Livoniją ir Estiją“ (ten pat, p. 63). 1215 m. į pagalbą apgultai Jersikai atvykę lietuviai „...kitoje Dauguvos pusėje laukė teutonų“ (ten pat, p. 92). Kaip matyti, prie Dauguvos vyko nuolatiniai kariniai susidūrimai. Henriko Latvio minimi lietuviai yra būtent Rytų Lietuvos (ne Žemaitijos) gyventojai (Gudavičius, 1989, p. 34–35).

Dauguva kaip lietuvių tiesiogiai valdomos teritorijos riba figūruoja Naugardo Pirmajame metraštyje, kuriame pasakojama apie 1266 (6774) m. įvykusį Daumanto pskoviciečių ir Gerdenio vadovaujamų lietuvių mūšį (2 pav.). Čia aiškiai pažymima, kaip kariuomenės persikelia į „šia“ (t. y. – rusų) Dauguvos pusę (на сю сторону) (Полное, 1841, c. 58–59). Tas pats mūšis kiek išsamiau aprašomas ir Naugardo Ketvirtajame metraštyje (Полное, 1915, c. 236) ir „Pasakojime apie Daumantą“ (XIV a.), kurio žinoma daug variantų (Охотникова, 1985, c. 197, 201, 207). Šiuose šaltiniuose taip pat figūruoja Dauguvos pavadinimas bei

2 pav. Daumanto pskoviciečių mūšis su lietuviais ties Dauguva (miniatiūra iš „Pasakojimo apie Daumantą“ XVI a. nuorašo) (Охотникова, 1985, c. 181).

pasirodo informacijos, padedančios tiksliau nustatyti mūsų vietą: „...o kiti lietuviai Dauguvoje paskendo, o septyniasdešimt vyrų Dauguva išmetė į Goidovo [Γουδοσ, Γαυδοσ] salą...“. Pastaroji vietovė, be didesnių abejonių, sietina su Glaudusolos sala prie Glaudanių kaimo, apie 20 km žemiau Daugpilio.

Visgi dažnas Dauguvos minėjimas greičiausiai atspindi ne tiek etninę, kiek tuomet nusistovėjusią politinę situaciją. Upė buvo svarbi taktine prasme – palei ją rengti karo žygiai, prie jos (greičiausiai – persikėlimui tinkamosė vietoje) rengtos pasalos (Latvis, 1991, p. 127). Todėl kairysis Dauguvos krantas, kur baigėsi Ordino įtaka, kronikinkų suvoktas kaip lietuvių žemė. Šiame kontekste Lietuvos didžiojo kunigaikščio Traidenio žodžius, kad Daugpilis „...pastatytas pačioje mano širdyje...“ (Livländische, 1876, p. 189), reikėtų laikyti šios vietovės kaip pasienio punkto svarbos pabrėžimu. Sąvoka „lietuvių žemė“ tuomet reiškė ne šio etnosu gyvenamą kraštą, o lietuvių valdomą teritoriją. Iš tiesų tai galėjo būti sėlių, mišriai sėlių ir lietuvių arba apskritai retai apgyvendintos, per karus nuioškotos teritorijos.

Taigi šiaurinės lietuvių-slavų paribio dalies rekonstrukcija tiesiogiai susijusi su Lietuvos ir Sėlos ribų problematika. Šiuo klausimu duomenų suteikia karaliaus Mindaugo donaciniai aktai, kuriais jis Livonijos ordinui dovanuoja žemių Sėloje. 1255 m. spalio mėnesio akte nurodomos dovanojamos Sėlos teritorijos: *Meddene, Pelone, Maleysine/Maleisine, Thowrax* (Liv-, 1853, p. 371–373). Šių vietovardžių lokalizacijos klausimu išsakyta nemažai skirtingų nuomonių. Jas apibendrinęs J. Ciglis linkęs *Meddene* ir *Pelone* lokalizuoti dabartiniuose Kupiškio ir Rokiškio rajonuose, *Maleysine* sieti su Maleišiais prie Svėdasų, o *Thowrax* – su Šventosios kairiuoju intaku Taurože (Ciglis, 2002, p. 14–19). 1261 m. rugpjūčio 7 d. aktu apibrėžiama pietinė Sėlos riba vedama nuo Daugpilio (*Nowenene, Novenene*) per Luodžio (*Lodenbeke*), Dusetų (*Dussethe*), Sartų (*Sarthe*) ežerus, Šventosios (*Swentuppe, Swentoppe*) aukštupį, Latavą (*Lettowia, Lettawie*), Vašuoką (*Wassenke, Waseweke*), Viešintą (*Vesinthe, Wesinte*), Lėvenį (*Lenene, Levene*) (Liv-, 1853, p. 461–464). Tiesa, akto autentiškumas abejotinas. Greičiausiai tai – XIV a. pabaigos falsifikatas (Maleczyński, 1936, p. 48–49). Todėl jo informaciją derėtų vertinti kritiškai. Dokumentas sukurtas siekiant pagrįsti Ordino pretenzijas į dalį Lietuvos teritorijos. Visgi labiau tikėtinas paties dovanojimo fakto suklastojimas nei geografinės informacijos iškraipymas. Šaltinio duomenys neturėtų būti nutolę nuo realios situacijos. Tiesa, pietrytinis akte apibrėžtos teritorijos pakraštys, apimantis dalį ankstesnės Rytų Lietuvos pilkapių kultūros teritorijos, atrodo mažiau įtikinamas. 1392 m. padarytame ankstesnio dokumento nuo-

rašė nurodoma tokia pietinė Sėlos riba: Šetekšnos (*Sattaxen*) aukštupys, Jara (*Gerre*), Šventoji (*Hilgebeke*), Latava (*Lettow*), Viešinto (*Vessytes*) ežeras, Lėvuo (*Lenene*), Pyvesa (*Pywessen*) (Liv-, 1857, p. 687). Istorinių šaltinių patikimumą patvirtintų ir I tūkst. pabaigos–II tūkst. pirmųjų amžių sėlišių laidojimo paminklų topografija. Jų paplitimo pietinė riba iš esmės sutampa su 1392 m. aktu apibrėžta teritorija (Simniškytė, 1999, p. 30, pav. 5).

Kaip matyti, realus lietuvių-slavų paribys greičiausiai egzistavo tikrai ruože piečiau Daugpilio ar netgi Drūkšių ežero. Šiauriau šių miestų (palei Dauguvą iki Jersikos) Lietuvos ribą galima vesti tik sąlyginai, turint omenyje rašytinių šaltinių pobūdį. Be to, ir dešiniojo Dauguvos kranto priskyrimas rusams veikiausiai atspindi rašytinių šaltinių autorių suvokimą nei realią etninę situaciją. Nors Jersika kronikose figūruoja kaip rusų pilis (Livländische, 1876, p. 16; Latvis, 1991, p. 63, 89), archeologinių tyrinėjimų piliakalnyje bei greta esančiame kapinyne metu aptikta tiek slavams, tiek latgaliams būdingų dirbinių (Vilcāne, 2004, p. 59–68, 103–110, pav. 16–23). Panašu, kad čia gyventa polietninės arba slaviško elito valdomos latgalių bendruomenės. Pagal rašytinius šaltinius atkuriamą lietuvių-slavų riba šiame regione iš esmės buvo dviejų karinių galių susikirtimo ruožas svetimose (sėlių ir latgalių) etninėje aplinkoje.

Dar keliuose XIII a. šaltiniuose aprašoma Lietuvos geografinė padėtis Rusios atžvilgiu. „Sakmėje apie Rusios žemės žūtį“ nurodomos tokios Rusios vakarinės ribos: „...nuo vengrų iki lenkų, nuo lenkų iki čekų, nuo čekų iki jotvingių, nuo jotvingių iki lietuvių, nuo lietuvių iki vokiečių, nuo vokiečių iki karelių...“ (Берунов, 1965, c. 183). Nežinomo autoriaus „Pasaulio aprašyme“ (1255–1260 m.) Lietuva minima kaip gretima Rusiai žemė (Colker, 1979, p. 722). Deja, tikslesnių duomenų apie jos ribas šaltinis nesuteikia. Viso labo nurodoma ją esant į rytus nuo Žemaitijos.

Konkresnių žinių apie lietuvių ir rytų slavų teritorijas randame XIII a. antrosios pusės–XIV a. šaltiniuose. Hipatijaus metraštis, aprašydamas 1262 (6770) m. įvykius Lietuvoje, pamini, kad Vaišvilkas įkūrė vienuolyną „...prie Nemuno upės, tarp Lietuvos ir Naugarduko...“ (Полное, 1843, c. 201). Taigi, pasak metraščio, Nemunas skyrė lietuvių ir slavų žemes. Kaip jau minėta, lietuvių palei Nemuną greičiausiai gyventa ir toliau į vakarus, bent iki Gardino. Naugarduką priklausius krivičių žemei mini ir Petras Dusburgietis, aprašydamas 1314 m. kryžiuočių žygį į šį miestą: „...brolis Henrikas, maršalas, patraukė su visa savo kariuomene į Krivičių žemę, užėmė Naugarduko miestą ir jį ligi pamatų sugriovė...“ (Dusburgietis, 1985, p. 265). Vygando Marburgiečio kronikoje pasakojama apie 1361 m. vykusį žygį „...į Rusią, į Deliatičių kraštą...“ (vie-

rovė netoli Naugarduko kairiajame Nemuno krante) (Marburgietis, 1999, p. 109).

Tiesa, Naugardukas kai kuriuose dokumentuose, pavyzdžiui, 1415 m. Vytauto laiške Ordino magistrui, vadinamas „Lietuvos Naugarduku“ (*Littawischer Nowogrotko*) (Liv-, 1867, p. 67). Visgi šiuo terminu veikiausiai siekta ne pabrėžti Naugarduko lietuviškumą, bet tiesiog atskirti jį nuo Didžiojo Naugardo (*Grote Novgarden, Naugarden, Nogarthen, Nogarden* ir t. t.).

Apie rytinį lietuvių paribį šį tą pasako trumpa žinutė Hermano iš Vartbergės „Livonijos kronikoje“, pasakojanti apie 1378 m. įvykius: „...*brolis Vilhelmas, Livonijos magistras, pasiuntė krašto maršalą, brolių Robyną, prieš rusus į Mendelės pilį, kuri buvo pagonių pagalbininkė ir bendrininkė*“ (Hermanas, 1991, p. 208). Kaip matyti, Medilas vadinamas rusų teritorija. Verta atkreipti dėmesį į tai, kad Medilas laikomas pagonių (be jokios abejonės, turimi omenyje lietuviai) bendrininku. Glaudus bendravimas tarp lietuvių ir rusų, veikiausiai buvęs karinio pobūdžio ir todėl patraukęs kronikininko dėmesį, turėtų atspindėti ir geografinį Medilo ir Lietuvos artumą.

Svarbios informacijos suteikia 1387 m. balandžio 28 d. Jogailos privilegija Skirgailai, kurioje apibrėžiamos jam suteikiamos valdyti žemės. Privilegijos tekste aiškiai skiriamos „tikroji“ Trakų Kunigaikštystė ir „rusų pusė“. Pastarajai priklauso Minskas, Svisločis, Bobruiskas, Rečica, Liubečis, Lohoiskas, Lebedevas ir t. t. (Jakubowski, 1907, p. 24, 44–45). Lebedevas (netoli Molodečno) yra toliausiai į vakarus nutolęs minimas rusų miestas. „Tikrosios“ Trakų Kunigaikštystės riba pietryčiuose vedama per Vokę, Šalčininkus, Žižmą, Radūnę, Druskininkus (ten pat, p. 24, 45). Šaltinis ypač svarbus dėl savo pobūdžio. Tai – oficialus aktas, kuriuo nustatomos Jogailos vietininko valdos, todėl surašytas preciziškai. Jo patikimumu abejoti netenka.

Į darbe apibrėžtus chronologinius rėmus nepatenkančiuose, tačiau chronologiškai artimuose arba šio laikotarpio įvykius nupasakojančiuose šaltiniuose taip pat galima rasti užuominų apie lietuvių ir slavų teritorijas. Lenkijos viduramžių istorikas J. Dlugošas, savo veikale „Šlovingosios Lenkijos Karalystės metraščiai arba kronikos“ aprašydamas Dneprą ir jo intakus, pamini, kad Berezina skiria Lietuvą nuo Rusios (Długosz, 1962, p. 131). Ši informacija, be abejo, atrodo menkai tikėtina. Tokiu atveju Lietuvos–Rusios sieną reikėtų nukelti gerokai toliau į rytus nei nurodo kiti šaltiniai. Greičiausiai šį istoriko teiginį reikėtų aiškinti dviejų upių painiojimu. J. Dlugošo, gerai išmaniusio Lenkijos geografiją ir skyrusio nemažai dėmesio šalies upėms, žinios apie Dnepro baseiną gerokai skurdesnės. Jo aprašymas neišsamus bei netikslus (Kornaus, 1925, p. 89–90). J. Ochmanskis pastebi, kad J. Dlugošas, veikia-

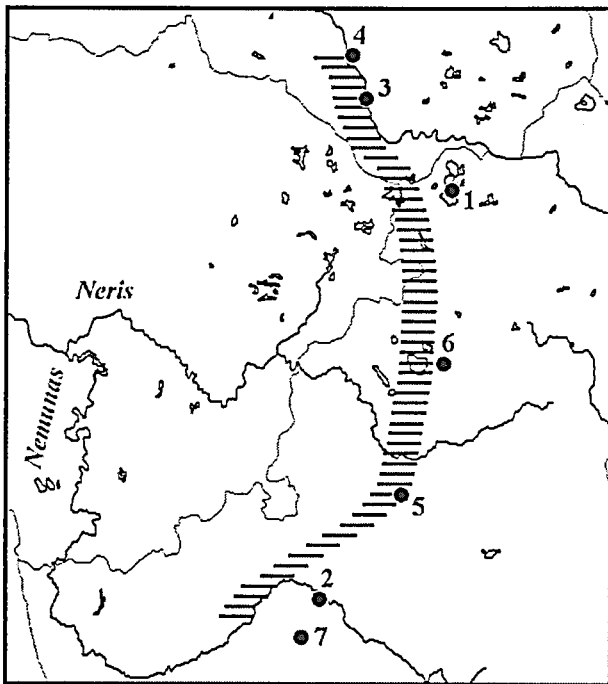
siai turėjęs kelis informacijos šaltinius, galėjo neskirti to paties pavadinimo Dnepro ir Nemuno intakų (Ochmański, 1980, p. 189). Lietuvos–Rusios pasienis ties pastarąja upe atrodo visai realus. Jis praktiškai sutampa ir su kitų šaltinių informacija. 1387 m. Jogailos akte minimas Lebedevas yra vos apie 8 km į šiaurę nuo Berezinos dešiniojo kranto.

Tam tikrų žinių, atspindinčių greičiausiai XII a. pabaigos įvykius, randame legendinėje Lietuvos metraščio dalyje. Čia minima, kad kunigaikščiai Kernius ir Gimbutas „...*sutelkė savo pajėgas iš Lietuvos ir Žemaičių ir leidosi į Rusią, link Breslaujos ir Polocko*...“ (Lietuvos, 1971, p. 45). Nors kunigaikščių istoriškumas abejotinas, pati žinia atitinka rusų metraščių informaciją apie lietuvių puolimus. Jos patikimumą didina ir tai, kad toliau aprašomas realus faktas – vokiečių įsikūrimas Livonijoje (ten pat, p. 45). Breslauja kaip vietovė, esanti tarp Lietuvos ir Rusios, minima ir 1439 m. Ordino dokumente (Liv-, 1889, p. 405).

M. Strykovskio „Lenkijos, Lietuvos, Žemaitijos ir visos Rusios kronikoje“ aprašomas 1217 m. lietuvių, žemaičių bei kuršių žygis į Rusiją. Pasakojama, kad lietuvių ir žemaičių pajėgos, vadovaujamos Živinbudo ir Montvilos, susitiko prie Neries ir įžengė į „rusų pusę“ (Strykowski, 1846, p. 235). Tą patį žygį aprašė ir A. Vijūkas-Kojelavičius „Lietuvos istorijoje“, pridėdamas, kad vėliau jungtinės pajėgos persikėlė per Nemuną ir įsitvirtino Naugarduke, „...*kad iš čia galėtų sėkmingiau grasinti netoliese esančiai Rusiai*...“ (Vijūkas-Kojelavičius, 1988, p. 78). Šioje vietoje istorikai rėmėsi Lietuvos metraščio duomenimis (Lietuvos, 1971, p. 46–47), tačiau pateikiama ir naujos informacijos: nurodoma įvykių data, aprašoma lietuvių ir žemaičių ginkluotė (M. Strykovskis), kovos strategija (A. Vijūkas-Kojelavičius). Tikėtina, kad autoriai rėmėsi ir kokiais nors kitais šaltiniais. M. Strykovskis, aprašydamas karines akcijas, apskritai stengėsi būti tikslus, pavyzdžiui, bandė lokalizuoti mūšių vietas pagal žemėje randamus ginklus (Abramowicz, 1979, p. 67–68).

Apibendrinus XI–XIV a. įvykius aprašančius šaltinius, galima nubrėžti schematišką ribą, ties kuria prasidėjo slavų (rusų) gyvenamos teritorijos. Ją reikėtų vesti nuo Jersikos, į pietus palei Dauguvą, į vakarus nuo Breslaujos, per Ušos žemupį, palei Bereziną bei palei Nemuną ties Ditos ir Gaujos žemupiais (3 pav.). Kiek neaiški šios ribos atkarpa tarp Breslaujos apylinkių ir Ušos žemupio. Greičiausiai čia ji driekėsi per Vydžių apylinkes, Pastovius, Naručio ežerą bei palei to paties pavadinimo upę. Remiantis vien rašytinių šaltinių žiniomis, sunku atsakyti į klausimą, ar tarp lietuvių ir slavų būta negyvenamų teritorijų.

Išvadų patikimumą kiek menkina tai, kad turimų duomenų nepakanka nustatyti Lietuvos rytinę ribą atskirais

3 pav. Lietuvių etninė riba rytuose XI–XIV a. rašytinių šaltinių duomenimis ir svarbiausios darbe minimos vietovės (1 – Breslauja, 2 – Deliatičiai, 3 – Glaudusola, 4 – Jersika, 5 – Lebedevas, 6 – Medilas, 7 – Naugardukas). L. Kurilos brėž.

laikotarpiams. Neatsižvelgiant į šią aplinkybę, tektų daryti menkai tikėtiną prielaidą, kad etninių teritorijų ribos maždaug keturis šimtmečius išliko nepakitusios. Be to, remiantis rašytiniais šaltiniais atkuriant Lietuvos–Rusios sieną reikia nepamiršti paties jų pobūdžio. Tai – ir hagiografiniai šaltiniai (šv. Brunono gyvenimo ir mirties aprašymai), ir viduramžių grožinės literatūros pavyzdžiai („Sakmė apie Igorio žygį“), ir metraščiai bei kronikos, ir administraciniai dokumentai. Sąvokos „Lietuva“ ir „Rusia“ juose gali įgauti kiek skirtingą prasmę. Juolab kad įvairūs šaltiniai sukurti skirtingoje kultūrinėje ir politinėje aplinkoje, nevienodai gerai aprašomus kraštus pažinojusių bei nevienodus tikslus turėjusių autorių. Visgi reikėtų manyti, jog visiems aptartiems šaltiniams bendra tai, kad juose pateikiama informacija atspindi daugiau politinę situaciją, o ne etninę gyventojų identitetą. Priešistoriniais laikais bei viduramžiais etniškumo sąvoka apskritai neturėjo dabartinės prasmės. Etninė savimone nebuvo aiškiai apibrėžta. Jos lygis buvo neatsiejamas ir nuo socialinio statuso (Pohl, 1991, p. 41). Kiek etniškumas ir politinė priklausomybė koreliavo tarpusavyje, yra atskiras klausimas. Į jį bent iš dalies turėtų padėti atsakyti ir pirmoji šio darbo dalis, kurioje analizuojami archeologijos mokslo teikiami duo-

menys, galintys padėti rekonstruoti lietuvių ir rytų slavų etninę ribą.

Vertėtų pastebėti, kad rašytinių šaltinių analizė rytinę lietuvių ribą nukelia toliau į rytus nei buvo paplitusi Rytų Lietuvos pilkapių kultūra. Ir tai nebūtinai laikytina klaidingos metodikos rezultatu. Archeologijos ir rašytinių šaltinių duomenys suteikia žinių apie skirtingus etniškumo aspektus. Be to, nemenkas chronologinis atotrūkis tarp Rytų Lietuvos pilkapių kultūros ir kai kurių šiame darbe naudotų rašytinių šaltinių sukūrimo laiko taip pat gali būti objektyvi tokio neatitikimo priežastis. Tikėtina, kad politinė Lietuvos ekspansija XIII–XIV a. sąlygojo ir lietuvių etnoso teritorijos rytuose didėjimą. Kita vertus, archeologijos duomenys leidžia daryti prielaidą apie slavų plitimą į vakarus XII–XIII a. Tai tik dar kartą patvirtina praeities etninių procesų (ar bent jau jų atspindžių mums prieinamuose šaltiniuose) sudėtingumą ir nevienareikšmiškumą.

IŠVADOS

1. Turimų negausių XI–XIV a. rašytinių šaltinių duomenimis, ribą tarp Lietuvos ir Rusios reikėtų vesti nuo Jersikos, į pietus palei Dauguvą, į vakarus nuo Breslaujos, per Ušos žemupį, palei Bereziną bei palei Nemuną ties Ditvos ir Gaujos žemupiais. Kiek neaiški šios ribos atkarpa tarp Breslaujos apylinkių ir Ušos žemupio. Greičiausiai čia ji driekėsi per Vydžių apylinkes, Pastovius, Naručio ežerą bei palei to paties pavadinimo upę.

2. Rašytiniai šaltiniai nesuteikia informacijos, ar tarp lietuvių ir slavų būta negyvenamų teritorijų.

3. Atkuriant lietuvių–rytų slavų etninę ribą būtina atsižvelgti į lietuvių ir kitų baltų genčių teritorijų ribų problematiką. Ordino bei rusų šaltiniai kaip lietuvių teritoriją veikiausiai suvokė Sėlos dalį, patekusią Lietuvos politinę įtakon. Šiaurinėje dalyje realus lietuvių–slavų paribys greičiausiai egzistavo tikrai ruože piečiau Daugpilio ar netgi Visagino.

4. Pietinės lietuvių–rytų slavų paribio dalies klausimas neatsiejamas nuo lietuvių–jotvingių ribų klausimo. Rašytinių šaltinių (šv. Brunono misijos aprašymų) autoriai painiojo „lietuvių“ ir „prūsų“ („jotvingių“) sąvokas. Todėl pietryčiuose Lietuvos ribas įmanoma atkurti tikrai sąlyginai.

5. Dauguma rašytinių šaltinių atspindi ne tiek etnines, kiek politines ir karines lietuvių įtakos ribas. Patikimos informacijos aptariamai problemai spręsti jie gali suteikti tik kitų mokslų (archeologijos, kalbotyros) teikiamų duomenų kontekste.

6. Rašytinių šaltinių duomenimis atkurta lietuvių gyventa teritorija rytuose yra didesnė nei Rytų Lietuvos pilkapių kultūros teritorija.

LITERATŪROS IR ŠALTINIŲ SĄRAŠAS

- Abramowicz A.**, 1979 – Urny i ceraunie // *Acta Archaeologica Lodziensia*. Łódź, 1979. Nr. 27.
- Alekna P.**, 1919 – Lietuvos istorija. Kaunas, 1919.
- Baliński M., Lipiński T.**, 1846 – Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym i statystycznym. Warszawa, 1846. T. III.
- Baranauskas T.**, 2002 – Kur buvo Lietuvos žemė? // *Lituanistica*. Vilnius, 2002. Nr. 2(50), p. 3–18.
- Bialuškis G.**, 1998 – Šv. Brunono mirties vieta // Lietuvos istorijos metraštis, 1997 metai. Vilnius, 1998, p. 5–20.
- Bieniak J.**, 1969 – Wyprawa misyjna Brunona z Kwerfurtu a problem Selencji // *Acta Baltico-Slavica*. Białystok, 1969. T. 6, p. 181–195.
- Ciglis J.**, 2002 – Senās Sēlijas vēsturiskās ģeogrāfijas problēmas // Latvijas Vēstures muzeja raksti. Arheoloģija. Latvijas arheoloģija. Pētījumi un problēmas. Rīga, 2002. Nr. 8, p. 9–23.
- Colker M. L.**, 1979 – America Rediscovered in the Thirteenth Century? // *Speculum. A Journal of Medieval Studies*. Cambridge-Massachusetts, 1979. Vol. LIV, No. 4, p. 712–726.
- Daukantas S.**, 1976 – Pasakojimas apie veikalus lietuvių tautos senovėje // Rinktiniai raštai. Vilnius, 1976. T. 2, p. 5–706.
- Długosz J.**, 1962 – Roczniki czyli kroniki sławnego królestwa Polskiego. Warszawa, 1962. Ks. 1.
- Dusburgietis**, 1985 – Petras Dusburgietis. Prūsijos žemės kronika. Vilnius, 1985.
- Gudavičius E.**, 1983 – „Lietuvos“ vardas XI–XII a. I pusės šaltiniuose // *MADA*. Vilnius, 1983. T. 3(84), p. 79–88.
- Gudavičius E.**, 1989 – Kryžiaus karai Pabaltijyje ir Lietuva XIII amžiuje. Vilnius, 1989.
- Gudavičius E.**, 1996 – Šv. Brunono misija // *Darbai ir dienos*. Kaunas, 1996. T. 3(12), p. 115–128.
- Gudavičius E.**, 1997 – Ar pasistūmėta sovietinėje istoriografijoje po Henryko Lowmiańskio „Studijų apie Lietuvos valstybės ir visuomenės genezę“ // Lietuvos istorijos studijos. Vilnius, 1997. Nr. 5, p. 7–22.
- Hermanas**, 1991 – Hermanas iš Vartbergės. Livonijos kronika // *Livonijos kronikos*. Vilnius, 1991, p. 153–208.
- Ivinskis Z.**, 1978 – Lietuvos istorija iki Vytauto Didžiojo mirties. Roma, 1978.
- Jakubowski J.**, 1907 – Opis Księstwa trockiego z roku 1387. Przyczynek do badań nad ustrojem Litwy przedchrześcijańskiej, z mapą // *Przegląd historyczny*. Warszawa, 1907. T. 5, p. 22–48.
- Jakubovskis J.**, 1921 – Tautybių santykiai Lietuvoje prieš Liublino uniją. Kaunas, 1921.
- Jonynas I.**, 1928 – Lietuvos tautos istorija. Kaunas, 1928.
- Kamiński A.**, 1953 – Jaćwież. Terytorium, ludność, stosunki, gospodarcze i społeczne. Łódź, 1953.
- Klimas P.**, 1917 – Lietuva. Jos gyventojai ir sienos. Vilnius, 1917.
- Klimčiukas F., Vidugiris A.**, 1981 – Iš etnolingvistikos ir religinių santykių istorijos baltų ir rytų slavų paribio zonoje // Iš lietuvių etnogenezės. Vilnius, 1981, p. 93–99.
- Kornaus J.**, 1925 – Jan Długosz, geograf Polski XV wieku. Z 2 mapami // *Prace geograficzne*. Lwów-Warszawa, 1925, Zesz. V, p. 81–126.
- Kraszewski J. I.**, 1847 – Litwa. Starożytne dzieje, ustawy, język, wiara, obyczaje, pieśni, przysłowia, podania i t. d. Historia do XIII wieku. Warszawa, 1847. T. I.
- Kūrbisówna B.**, 1962 – Dagome iudex – studium krytyczne // *Początki Państwa Polskiego*. Poznań, 1962, p. 363–424.
- Latvis**, 1991 – Henrikas Latvis. Senosios Livonijos kronika, pagrįsta trijų pirmųjų vyskupų darbais // *Livonijos kronikos*. Vilnius, 1991, p. 23–152.
- Lietuvos**, 1971 – Lietuvos metraštis. Bychovco kronika. Vilnius, 1971.
- Livländische**, 1876 – *Livländische Reimchronik*. Paderborn, 1876.
- Liv-**, 1853 – LUB. Reval, 1853. Bd. I.
- Liv-**, 1857 – LUB. Reval, 1857. Bd. III.
- Liv-**, 1867 – LUB. Riga, 1867. Bd. V.
- Liv-**, 1889 – Riga-Moskau, 1889. Bd. IX.
- Lowmiański H.**, 1931 – Studja nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego. Wilno, 1931. T. 1.
- Maleczyński K.**, 1936 – W sprawie autentyczności dokumentów Mendoga z lat 1253–1261 // *Ateneum Wileńskie*. Wilno, 1936. Roczn. XI, p. 1–56.
- Marburgietis**, 1999 – Vygandas Marburgietis. Naujoji Prūsijos kronika. Vilnius, 1999.
- Monumenta**, 1864 – *Monumenta Poloniae Historica*. Pomniki dziejowe Polski. Lwów, 1864. T. 1.
- Monumenta**, 1934 – *Monumenta Germaniae Historica*. Scriptores. Lipsiae, 1934. T. XXX, pars. II.
- Nalepa J.**, 1964 – Jaćwięgowie. Nazwa i lokalizacja // *Prace Białostockiego towarzyszywa naukowego*. Białystok, 1964. Nr. 2.
- Narbutt T.**, 1856 – Pomniejsze pisma historyczne szczególnie do historyi Litwy odnoszące się. Wilno, 1856.
- Ochmański J.**, 1980 – Lietuvių etninė siena rytuose nuo padermių epochos ligi XVI amžiaus // *Rytų Lietuva*. Chicago, 1980. T. IV, p. 121–227.

- Paszkiewicz H.**, 1933 – Jagiellonowie a Moskwa. Litwa a Moskwa w XIII i XIV wieku. Warszawa, 1933. T. I.
- Pašuta V.**, 1971 – Lietuvos valstybės susidarymas. Vilnius, 1971.
- Pohl W.**, 1991 – Conceptions of ethnicity in Early Medieval studies // *Archaeologia Polona*. Warsaw, 1991. Vol. 29, p. 39–49.
- Savukynas B.**, 1999 – Nomina propria in causa martyrii S. Brunonis Querfordensis. Etninio identifikavimo provizorinis bandymas // *Tarp istorijos ir būtovės. Studijos prof. Edvardo Gudavičiaus 70-mečiui*. Vilnius, 1999, p. 13–18.
- Scriptores**, 1861 – *Scriptores rerum Prussicarum*. Die Geschichtsquellen der Preussischen Vorzeit bis zum Untergange der Ordensherrschaft. Leipzig, 1861. Bd. 1.
- Simniškytė A.**, 1999 – *Sėliai* // LK. Vilnius, 1999. Nr. 5, p. 26–35.
- Strykowski M.**, 1846 – *Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiéj Rusi*. Warszawa, 1846. T. I.
- Šapoka A.**, 1936 – Lietuvos istorija. Kaunas, 1936.
- Šimėnas V.**, 1997 – Jotvingiai: seniausioji Seinų ir Punsko krašto praeitis // LK. Vilnius, 1997. Nr. 3, p. 3–12.
- Tautavičius A.**, 1966 – Lietuvių ir jotvingių genčių gyventų plotų ribų klausimu // MADA. Vilnius, 1966. Nr. 2(21), p. 161–182.
- Tautavičius A.**, 1994 – Jotvingiai, dainavai, sūduviai, poleksėnai ir... // Lietuvos mokslas. Vilnius, 1994. T. 2, kn. 1(2), p. 4–14.
- Vijūkas-Kojelavičius A.**, 1988 – Lietuvos istorija. Vilnius, 1988.
- Vilcāne A.**, 2004 – *Senā Jersika*. Rīga, 2004.
- Zająckowski S.**, 1941 – Jotvingių problema istoriografijoje // Lietuvos praeitis. Vilnius, Kaunas, 1941. T. 1, sąs. 2, p. 387–468.
- Zinkevičius Z.**, 1987 – Lietuvos kalbos istorija. Iki pirmųjų raštų. Vilnius, 1987. T. 2.
- Астраускас А.**, 1989 – Погребальные памятники ятвяжской земли // *Vakaru baltų archeologija ir istorija: Tarprespublikinės mokslinės konferencijos medžiaga*. Klaipėda, 1989, c. 70–77.
- Бегунов Ю. К.**, 1965 – Памятник русской литературы XIII века „Слово о погибели Русской земли“. Москва–Ленинград, 1965.
- Гаучас П.**, 1988 – К вопросу о восточных и южных границах литовской этнической территории в средневековье // *Балто-славянские исследования*, 1986. Москва, 1988, с. 195–196.
- Зимин А.**, 1967 – Когда было написано „Слово“? // *Вопросы литературы*. Москва, 1967. № 3, с. 135–152.
- Карский Е. Ф.**, 1904 – Белоруссы. Введение к изучению языка и народной словесности // *Виленский временник*. Вильна, 1904. Кн. I.
- Квятковская А. В.**, 1998 – Ятвяжские могильники Беларуси (к XI–XVII вв.). Vilnius, 1998.
- Ломов А. М.**, 2000 – „Слово о полку Игореве“ и „Задонщина“: диалогия Софония Рязанца? // *Вестник Воронежского Государственного Университета*. Серия 1, Гуманитарные науки. Воронеж, 2000. № 2, с. 38–60.
- Охотникова В. И.**, 1985 – Повесть о Довмонте. Исследования и тексты. Ленинград, 1985.
- Полное**, 1841 – ПСРЛ. Новгородскія летописи. Санктпетербургъ, 1841. Т. 3.
- Полное**, 1843 – ПСРЛ. Ипатіевская летопись. Санктпетербургъ, 1843. Т. 2.
- Полное**, 1846 – ПСРЛ. Лаврентіевская и Троицкая летописи. Санктпетербургъ, 1846. Т. 1.
- Полное**, 1915 – ПСРЛ. Новгородская четвертая летопись. Петроградъ, 1915. Т. 4.
- Рыбаков Б. А.**, 1993 – Киевская Русь и русские княжества XII–XIII вв. Москва, 1993.
- Седов В. В.**, 1968 – Ятвяжские древности в Литве (По поводу статьи А. Таутавичюса «К вопросу о границах между ятвяжскими и литовскими племенами») // MADA. Vilnius, 1968. Nr. 1(26), с. 177–185.
- Слово**, 2002 – Слово о походе Игоревом, Игоря, сына Святославова, внука Олегова // *Повести древней Руси*. Москва, 2002, с. 303–315.

SANTRUMPOS

- LK – Liaudies kultūra
 LUB – Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten
 MADA – Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai, A serija
 ПСРЛ – Полное собрание русских летописей

THE ETHNICAL BOUNDARY OF THE LITHUANIANS IN EAST IN THE 11TH–14TH CENTURIES (2. THE DATA OF WRITTEN SOURCES)

Laurynas Kurila

Summary

The science of archaeology is the main, but far from being a sole source for investigations of ethnical processes in Lithuania during the first centuries of the 2nd millennium. The written information should also be regarded as an important auxiliary source for investigations in this field.

The beginning of the period, which is discussed in the second part of the study, is defined by appearance of first written sources (the beginning of the 11th c.) and the end of the pagan stage of the State (the end of the 14th c.). The chronology of the first part is conditioned by specifics of the data provided by the archaeology. Therefore, in the second part we confine ourselves to a slightly later period.

The article overviews the written sources beginning from the annals of Quedlinburg where the name of Lithuania (Litua) was mentioned for the first time while describing St. Brunon's mission and death (in 1009). The annals maintain that the missionary was killed at the border of Lithuania–Rus. In the middle of the 11th c. the name of Lithuania appeared in the chronicles of Rus which mostly described the invasive marches to Lithuania. Some Russian sources, as well as sources of the Order of the 12th–14th c. shed some light on the theme under discussion. In them, as a boundary of the territory ruled by the Lithuanians, not infrequently the Daugava River is mentioned. The important information is provided by the Jogaila's privilege as of 1387 granted to Skirgaila where are defined lands given to him for ruling. In the text of privilege the "true" Duchess of Trakai is clearly differentiated from the "Russian side". Lebedev (near to Molodechno) is a Russian town mostly distanced westwards mentioned in the privilege.

Other references to the territories of the Lithuanians and the Slavs may be also found in the sources which are beyond the chronological frames defined by this study, though chronologically near. The narrations about the events of this period also contain such references (in the legend part of the annals of Lithuania, as well as the works of J. Długosz, M. Strykowski, A. Vijūkas-Kojelavičius).

After summarizing of the sources, which describe the events of the 11th–14th c., a schematic boundary may be drawn to show where the territories settled by the Slavs (the

Russians) began. The boundary should go from Jersika southwards along the Daugava River, westwards from Braslav across the lower reaches of the Usha River, along the Berezina River and along the Nemunas River at the lower reaches of the Ditva- and Gauja Rivers (Fig. 3). The section between the Braslav environments and the Usha lower reaches is somewhat unclear. Most likely it went through the Vidzy environments, Postovy, the Naroch' Lake and the river of the same name.

The fact that the available data do not suffice for fixing the eastern boundary of Lithuania in separate periods somewhat belittles the reliability of data. Furthermore, one should not forget the nature of sources. They include hagiographic sources, examples of medieval fiction, annuals and chronicles and administrative documents. The concepts "Lithuania" and "Rus" may acquire a slightly different sense in them. Nonetheless, one should think that all these discussed sources have one thing in common, namely, that the information contained in them reflects more the political situation than the ethnical identity of population. This should be especially true about the frequent mention of the Daugava River, which was important in a tactical sense. The authors of sources regarded a part of Selonja as the territory of the Lithuanians. In some sources the difference between "the Lithuanians" and "the Yotvingians" might have disappeared. Therefore, the real ethnic border of the Lithuanians – the East Slavs existed within a shorter stretch. How the ethnicity and political dependence correlated is a separate question to answer. At least partially this is done in the first part of this study, which analyzes the data provided by the science of archaeology.

It should be noted that the analysis of the written sources pushes the eastern boundary of the Lithuanians more eastwards, beyond the limits of the barrow culture of East Lithuania. The data of archaeology and written sources give knowledge of different aspects of ethnicity. Moreover, not a small chronological gap between the barrow culture of East Lithuania and the time of creation of some written sources used in this study may also serve an impartial reason for this nonconformity.

Keywords: Lithuanians, East Slavs, Rus, ethnic boundary, written sources.

LIST OF ILLUSTRATIONS

Fig. 1. Page from the copy of Kvedlinburg's annals of the 16th c. where St Brunon's death is mentioned (M. Jučas, *Krikščionybės kelias į Lietuvą. Etapai ir problemos*. Vilnius, 2000, p. 23).

Fig. 2. Battle of Pskovians led by Daumantas with the Lithuanians at the Dauguva River (the miniature from "Nar-

ration about Daumantas", a copy of the 16th c.) (Охотникова, 1985, c. 181).

Fig. 3. Ethnic boundary of the Lithuanians in the East in the 11th–14th c. by data of written sources and the main locations mentioned in the study (1 – Braslav, 2 – Deliatichi, 3 – Gladiusola, 4 – Jersika, 5 – Lebedevo, 6 – Miadel', 7 – Novogradok).

Laurynas Kurila
Pilų tyrimo centras „Lictuvos pilys“,
B. Radvilaitės g. 7/2, 01100, Vilnius, tel. 261 91 40.
el. paštas: lkurila@lictuvospilys.lt

Gauta 2005 05 03